

A EXISTAT LA GETO-DACI CONCEPȚIA GRECO-ROMANĂ DESPRE „OBOLUL LUI CHARON”?

DE

D. PROTASE

În antichitatea greco-romană, după cum se știe, era larg răspândită credința că sufletele morților în infern, la trecerea în lumea umbrelor de dincolo de Styx, trebuiau să dea un obol (ὄβολός, *obolus*) bătrînului și neînduplecatului luntraș Charon (Χάρων)¹. Atestată frecvent în operele scriitorilor antici din diferite perioade, credința aceasta apare deplin confirmată și prin descoperirile de natură arheologică făcute în cimitire grecești sau romane, aflate pe o vastă arie geografică, ce coincide în general cu fostele teritorii ale Imperiului roman și cu regiunile sau coloniile elene ori cu anumite ținuturi în care s-a exercitat intens și durabil înrîurirea civilizației greco-romane. În adevăr, în morminte de înhumatie sau de incineratie se găsește frecvent cîte o monedă de bronz sau argint, de regulă nominal mic, a cărei semnificație este astăzi bine cunoscută: ea reprezintă acel obol dat defunctului pentru plata lui Charon la trecerea peste fluviul din infern.

Să vedem, dacă și în ce măsură în societatea daco-getică dinaintea cuceririi romane a existat sau nu această concepție, desigur ca împrumut din lumea greco-romană, cu care populațiile băștinașe de la Dunăre și din Carpați au ajuns de timpuriu în contact, au întreținut relații comerciale și de la care nu au ezitat să preia anumite forme de civilizație².

Abordată din acest punct de vedere, problema ar comporta o analiză complexă, pe mai multe planuri ale documentării, cu ajutorul a cel puțin două discipline istorice. Din păcate însă, izvoarele narative privitoare la daco-geți sînt extrem de sărace, lacunare și adesea pline de echivoc, încît din ele, surse informative de prim rang, nu se pot scoate nici un fel de date referitoare la chestiunea ce ne interesează aici. De aceea, singura

¹ Cu privire la Charon, vezi în *DA*, I, 1887, p. 1099—1101; Waser, în *RE*, III, 1899, col. 2176—2179; G. Wilke, în *RV*, II, 1925, p. 302—303 (*Charonspennig*).

² Observăm că M. Macrea și D. Berciu (*SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 611), raportîndu-se la G. Wilke, afirmă că „În afara lumii greco-romane, monedele de orice fel nu apar în morminte, cu rare excepții, decît începînd cu secolul I e.n.”, lăsînd astfel a se înțelege că daco-geții aveau obiceiul să pună monede în morminte, probabil după moda greco-romană.

cale ce ne rămîne de urmat în această direcție este recurgerea la posibilitățile pe care le oferă arheologia, mai precis descoperirile din mormintele daco-geților. Așadar, din lipsa unor știri literare antice, soluțiile și concluziile în problema discutată se vor întemeia, *volens-nolens*, numai pe argumente de ordin arheologic, care, deși au un caracter limitat, nu sînt lipsite de putere probatorie.

Pe teritoriul Daciei, începînd din secolul al V-lea î. e. n. și pînă în secolul I e. n., se cunosc astăzi peste 50 de locuri în care s-au descoperit grupuri de morminte, cimitire sau morminte izolate daco-getice. De incinerare în covîrșitoarea lor majoritate, plane sau tumulare, mormintele aparțin unor indivizi de toate vîrstele, bărbai sau femei din toate categoriile sociale. Pe temeiul resturilor arheologice aflate în morminte, a fost posibilă, în anumite cimitire, reconstituirea unor interesante practici și ritualuri funerare, asupra cărora nu este cazul să zăbovim aici³. Important de știut este, în contextul problemei de față, dacă în mormintele daco-getice preromane există sau nu monede care să poată fi interpretate în sensul de „obol pentru Charon”.

În cele ce urmează vom arăta locurile unde, pe teritoriul unor cimitire și în interiorul citorva presupuse morminte, se semnalează descoperiri monetare.

Cetățenii din Vale (jud. Argeș). O monedă callatiană autonomă (secolul al II-lea î. e. n.) și alta dacică de tip Virteju, ambele puse într-un colier⁴. Caracterul funerar al complexului arheologic de aici este în general nesigur.

Moigrad (jud. Sălaj). Pe dealul „Măgura”, unde se află un probabil cimitir de incinerare, cu gropi rotunde-ovale, s-au găsit o drăhmă din Dyrrhachium, un denar republican (anul 70 î. e. n. și un denar al lui Augustus (anii 2 î. e. n. — 11 e. n.) Monedele au fost descoperite pe suprafața cimitirului, nu în gropile-morminte⁵.

Poiana (jud. Galați). În marea așezare daco-getică de pe malul Siretului, într-o groapă, s-au descoperit, printre altele și cinci denari republicani și de la Tiberiu, iar în altă groapă, o monedă dacică⁶. Notăm că rostul sepulcral al celor două gropi nu este asigurat. R. Vulpe ne informează că acum nu le atribuie un rol funerar.

Popești-Novaci (jud. Ilfov). Se afirmă că în mantaua unui tumul din necropola așezării de aici s-ar fi găsit întîmplător monede de argint de la Lysimah, iar pe vatra altui tumul s-ar fi aflat iarăși o monedă, tot de la Lysimah⁷. Situația nu e clară.

Șighișoara (jud. Mureș). Pe „Dealul Turcului” („Wietenberg”), unde se presupune că gropile rotunde-ovale (descoperite în număr mare) ar putea fi morminte de incinerare dacice, în săpăturile din 1902—1904

³ Despre acestea, vezi D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 173—197 și, de același autor, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, Edit. Acad., 1971.

⁴ Informații personale de la Dinu V. Rosetti, autorul săpăturilor. Cf. în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 207; *Magazin istoric*, III, nr. 11 (32), 1969, p. 91—93.

⁵ M. Macrea și M. Rusu, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 216.

⁶ R. Vulpe, în *SCIV*, III, 1952, 1, p. 194. Vezi și celelalte rapoarte asupra săpăturilor de la Poiana, unde este vorba de morminte, publicate de R. Vulpe în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 349; *SCIV*, I, 1950, 1, p. 50—51; II, 1951, 1, p. 188—189.

⁷ Informații personale de la Dinu V. Rosetti, care, între anii 1940 și 1942, a săpat doi tumuli din această necropolă. Materialul inedit. În săpăturile ulterioare, conduse de R. ulpe, nu s-au găsit monede în morminte la Popești-Novaci.

(inedite) s-au găsit următoarele monede: o imitație după o tetradrahmă macedoneană de tip Filip II, o imitație eraviscă după un denar român republican cu capul Romei, un denar republican, cinci drahme din Dyrrhachium și cîte un denar de la Antoninus Pius și Caracalla⁸. Nu se precizează, dacă monedele s-au aflat în gropi ori în spațiile dintre morminte.

Snagov (jud. Ilfov). Prin săpăturile din 1933, s-au descoperit aici vreo șapte gropi rotunde-ovale, cu rol sepulcral extrem de îndoielnic. În groapa notată cu *a* s-au găsit patru denari romani republicani (anii 69—42 î. e. n.), iar în gropile marcate cu *d*, *g* și *i* un stater de la Filip II și două drahme din Dyrrhachium. În spațiile dintre gropi, s-a aflat o imitație „barbară” după un denar roman republican emis în 106 î. e. n.⁹

Șimleul Silvaniei (jud. Sălaj). Pe dealul „Măgura”, unde se susține că ar exista un cimitir cu morminte de incineratie tumulare și în gropi, s-au găsit 32 denari romani republicani (anii 99—8 î. e. n.) și unul de la Augustus (anii 11—2 î. e. n.), depuși în două vâscioare, avînd caracter de tezaur¹⁰.

Zimnicea (jud. Teleorman). În necropola așezării daco-getice (secolele IV—I î. e. n.), pe solul antic, la periferia a două movile funerare (*C*₆ și *C*₇), s-au aflat două monede de bronz, una de la Filip II și cealaltă de la Alexandru Macedon. Monedele nu aparțin mormintelor¹¹.

Dacă analizăm situațiile citate, constatăm că descoperirile de la Cetățenii din Vale, Moigrad, Poiana, Popești-Novaci, Sighișoara, Șimleul Silvaniei și Zimnicea nu prezintă garanția necesară pentru a fi luate în considerare din punctul de vedere urmărit aici, fie din cauza caracterului funerar nesigur al complexelor arheologice respective, fie din cauza provenienței sepulcrale dubioase a monedelor. Chiar dacă am admite natura funerară a unora, pe care de fapt nu o au, observăm totuși că la Șimleul Silvaniei, Poiana și într-o groapă (considerată mormint!) de la Snagov, monedele s-au găsit nu numai cîte una, ci mai multe la un loc, împrejurare care exclude categoric funcția lor de „obol pentru Charon”. Cînd monedele apar mai multe într-o groapă sepulcrală sau cînd sînt prinse într-un colier, ele nu pot avea decît semnificația obișnuită a unor piese de inventar, fără destinația simbolică-religioasă clasică. Nici celelalte trei monede de la Snagov, găsite cîte una într-o groapă, nu sînt concludente în această privință, nu atît din pricina condițiilor de descoperire, cît din pricina rostului funerar îndoielnic al gropilor de acolo. De altfel, vrednic de subliniat este faptul că nu există, cel puțin deocamdată, nici o mențiune despre găsirea vreunei monede antice în urne cinerare sau în morminte de înhumatie, care, prin însăși natura lor, ar putea înălătura complet incertitudinea ce planează în legătură cu existența „obolului lui Charon” în mormintele daco-getice din Latène. Monedele cunoscute și susceptibile de a fi interpretate în acest sens provin îndeosebi din așa-zisele morminte

⁸ C. Seraphim, în *Sitzungsberichte der anthropologischen Gesellschaft*, Viena, 1901, p. 65—66; 1907—1908, p. 35; K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, ms., p. 16 și urm.

⁹ Dinu V. Rosetti, în *PMMB*, II, 1935, p. 5—9 și 15—18.

¹⁰ M. Moga, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 131; Z. Székely, *Materiale și cercetări de istorie veche a României*, București, 1951, p. 45—49.

¹¹ I. Nestor și colaboratori, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98—99.

cu gropi cilindrice, a căror utilizare funerară rămîne încă sub un mare și justificat semn al întrebării¹².

Așadar, nu vedem pînă acum nici o situație clară din care să rezulte în mod indubitabil că, înainte de cucerirea romană, daco-geții au pus monedă mortului în accepțiunea religioasă greco-romană. În ciuda faptului că în Dacia celor trei secole premergătoare ocupației romane, monedele grecești, macedonene, dacice și în special denarul roman s-au bucurat de o largă circulație, totuși apariția lor simbolică, de „obolul lui Charon”, în morminte la daco-geți nu este încă dovedită în mod indiscutabil prin nici o descoperire. Și în mormintele celtice din Dacia (secolele IV—II) monedele lipsesc în mod constant.

Dacă la daco-geții din Latène nu era cunoscută practica „obolului pentru Charon”, să vedem cum stau lucrurile, în secolele II—IV, la carpii și dacii liberi, asupra cărora nu s-a extins romanizarea și sistemul sclavagist clasic și unde au continuat să se dezvolte organic, pe plan superior, formele de viață social-economice și politice din epoca Latène. Geografic, este vorba de Moldova și Muntenia, de Crișana și Maramureș, ținuturi rămase în afara granițelor romane.

În aceste regiuni, grație săpăturilor și cercetărilor arheologice din ultimele două-trei decenii, se cunosc vreo 27 de cimitire și grupuri de morminte daco-carpice (cu peste 1 500 morminte de incinerare și înhumare), din care 25 se află pe teritoriul Moldovei și Munteniei¹³. Cu excepția cimitirului de la Dumitrești Gălății (jud. Iași)¹⁴, unde într-o urnă cinerară s-a găsit un denar *subaeratus*, perforat din vechime, al lui Antoninus Pius (imitație „barbară”), și cu excepția unui mormint de incinerare în urnă (M.147) din necropola autohtonă de la Tirgșor, lângă Ploiești¹⁵, nicăieri nu s-au descoperit monede în morminte. Cît privește denarul de la Dumitrești Gălății, deoarece este găurit intenționat la margine, apare limpede faptul că el fusese purtat ca pandantiv sau într-un colier și, deci, nu avea respectiva funcție simbolică greco-romană. Același lucru se poate spune și despre *fragmentul de monedă* găsit într-o urnă din cimitirul carpice de la Poienestii (jud. Vaslui)¹⁶.

Prin urmare, singura abatere valabilă, care reprezintă de fapt o excepție de la regulă, rămîne deocamdată cazul de la Tirgșor, celelalte două exemple citate explicîndu-se foarte bine în felul arătat, fără legătură directă cu credința despre Charon.

După cum demonstrează descoperirile de la Chilia (jud. Olt)¹⁷, Cipău (jud. Mureș)¹⁸, Mediaș (jud. Sibiu)¹⁹ și altele, nici dacii liberi și nici carpii

¹² Vezi discuția asupra acestor presupuse morminte în lucrarea noastră, citată mai sus *Riturile funerare la daci și daco-romani*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ I. Ioniță, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 123.

¹⁵ Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV*, București, 1965, p. 32 și 100. Moneda este de bronz, foarte tocită și trecută prin foc. Ea aparține lui Septimius Severus și s-a descoperit nu în interiorul urnei cinerare, ci sub fundul urnei, în groapa sepulcrală.

¹⁶ R. Vulpe, săpăturile de la Poienestii, în *Materiale*, I, 1953, p. 396, (M. 288), fig. 300, 4; 302, 1; și p. 435.

¹⁷ S. Morintz, în *Materiale*, VII, 1961, p. 441—448; VIII, 1962, p. 513—518; *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 395—414.

¹⁸ D. Protase, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 658; N. Vlassa, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 501—516.

¹⁹ I.H. Crișan, în *AȘMM*, 3, 1955—1956, p. 40—41.

intrați pe teritoriul fostei Dacii romane în a doua jumătate a secolului al III-lea și în secolul al IV-lea²⁰, deși cunoșteau binefacerile monedei romane ca mijloc avantajos de schimb, nu au practicat, totuși, obiceiul de a pune monede în morminte, în sensul credinței mitologice greco-romane. Nici sarmații-roxolani din Dacia în secolele II—IV, prin excelență înhumanți, în general nu au monede în morminte, spre deosebire de sarmații-iazgyi din Cimpia Tisei, la care monedele în morminte se constată mai frecvent.

Alta este, însă, situația la daco-geții din interiorul provinciei Dacia. Aici, ca în orice provincie romană, autohtonii au intrat în procesul de romanizare, au preluat în viața lor de toate zilele o serie de produse romane, au adoptat în multe privințe modul de viață roman-provincial, cu tot cortegiul de consecințe ce decurg și pe plan cultural-religios. Se constată, printre altele, că ei au împrumutat de la coloniștii romani chiar și anumite forme sepulcrale pe care nu le avuseseră în sistemul lor funerar din Latène. De aceea, nu e de mirare, ci cât se poate de firesc, că în unele morminte ale dacilor din Dacia romană se găsesc monede, care pot fi considerate pe drept cuvânt „obolul lui Charon”. S-ar putea cita multe exemple în acest sens. Noi ne mărginim, însă, să amintim aici doar cele șase monede de bronz (*as*, *dupondius*, *sestertius*), emise de la Traian până la Crispina Commodi, provenite din cimitirul dacic de la Soporul de Cîmpie (jud. Cluj)²¹ și alte două, tot de bronz, aparținătoare lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius Caesar, descoperite în două morminte de incinerare din cimitirul băștinaș de la Obreja (jud. Alba)²². Precizăm că ambele necropole, care au împreună peste 400 de morminte cercetate sistematic (majoritatea coplesitoare de incinerare) se datează în timpul stăpînirii romane în Dacia (secolele II—III).

Din cele arătate mai sus, socotim că se desprinde de la sine concluzia că punerea unui ban defuncților, destinat lui Charon pentru imaginara trecere cu barca a sufletelor morților peste apele fluviului din infern, este o datină funerară caracteristică lumii greco-romane și că ea nu a existat la daco-geții și apoi la daco-carpii din regiunile carpato-dunărene. Întrucît acest obicei este atestat, sporadic sau frecvent, la populațiile „barbare” din afara Imperiului roman, a Greciei antice și a coloniilor sale, el reprezintă, fără îndoială, consecința directă a unei influențe puternice și statornice grecești sau romane. Numai astfel credem că se poate explica valabil prezența acestui fenomen, ca împrumut, la populațiile autohtone, inclusiv cea daco-getică, din diferitele zone geografice, înglobate și organizate ca provincii în cadrul Imperiului roman.

²⁰ Privitor la această problemă, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 684—693; B. Mitrea, *ibidem*, p. 646; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 139—140. Cf. și C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 253—255; *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, 1963, p. 62; *StCl*, VII, 1965, p. 244—245.

²¹ D. Protase, în *Materiala*, V, 1959, p. 428, 430; VI, 1959, p. 390—391; VIII, 1962, p. 532.

²² Monedele s-au descoperit în cursul săpăturilor noastre din vara anului 1970. Materialul inedit.

Y A-T-IL EU CHEZ LES GÉTO-DACES LA CONCEPTION GRÉCO-ROMAINE CONCERNANT «L'OBOLE DE CHARON»?

RÉSUMÉ

Pour élucider cette question — à cause de l'absence des informations chez les écrivains antiques — l'auteur a examiné l'inventaire de tous les cimetières ou tombes de la Dacie avant les Romains (Ve siècle av. n. è. — Ier siècle de n. è.) et de ceux qui se trouvent dans les territoires daci-ques non occupés par les Romains (Moldavie, Munténie, Crişana et Mara-mureş).

Sur la foi des ces témoignages, on tire la conclusion que l'habitude de déposer des pièces de monnaie dans les sépultures — usage spécifique du monde hellénique et romain — était inconnue aux Géo-Daces avant la conquête romaine. La situation est la même chez les Carpes et les Daces libres aux IIe — IVe siècles. En échange, les autochtones Daces de l'intérieur de la province de Dacie ont emprunté aux colons romains cet usage funéraire, comme l'atteste la découverte de monnaies en bronze faite dans les tombes d'incinération, par exemple à Soporul de Cîmpie (dép. de Cluj) et Obreja (dép. d'Alba). Cela est indubitablement un résultat de la romanisation des indigènes.